

Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergiye Karşı Davranışları Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi

Selma DEMİRTAŞ AYDOĞAN¹

¹Öğr. Grv., Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, selma.demirtas@usak.edu.tr

Özet: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, artan gelir ihtiyacıyla birlikte mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu konusu daha çok önem kazanmıştır. Vergilemeden beklenen amaçların ve vergiye gönüllü uyumun sağlanması konusunda atılabilecek ilk adımlardan biri mükelleflerin vergi karşısında gösterdiği tepkilerin nedenlerinin araştırılmasıdır. Bu konu literatürde vergi psikolojisi başlığı altında incelenmekte olup, çalışmamızın da esas konusunu oluşturmaktadır. Vergiye karşı gösterilen tepkilerin nedenleriyle ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda vergiye karşı gösterilen tepkilerin ödeme gücü, vergi yükü, vergi ahlakı, eğitim vb. gibi kişisel faktörlere ve vergi idaresi, siyasal yapı ve ekonomik konjonktür vb. gibi faktörlere bağlı olduğu ifade edilmiştir. Çalışmamızda bu faktörler incelenmiş olup özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçırma, caydırıcı ve uyumu kolaylaştırıcı gelir idaresi uygulamalarına daha fazla ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır.

Anhtar kelimeler: Vergi Psikolojisi, Mali Psikoloji, Vergi Ahlakı

Jel Kodu: H26, H29

Basis of Tax Psychology and Assessment of the Factors Affecting Tax Contrary Behaviors

Abstract: Especially in developing countries, the voluntary compliance of the taxpayers with the increasing income requirement became more important. One of the first steps to be taken in order to achieve the objectives expected from taxation and the voluntary compliance of the taxpayers is to investigate the causes of the taxpayers' reactions to taxes. This issue is being examined under the heading of tax psychology in the literature and it also constitutes the main point of the study. Many studies have been conducted on the causes of the reactions to taxation. As a result of the studies, the causes of the reactions against the taxation are personal factors such as the ability to pay, the tax burden, the tax morality, education etc. and impersonal factors such as tax administration, political structure and economic conjuncture and etc. In this study these factors mentioned above have been investigated and concluded that there is a greater need for income management practices which is discouraging the tax evasion and the facilitate compliance, especially in developing countries.

Key words: Tax Psychology, Financial Psychology, Tax Ethics

Jel Code: H26, H29

1.Giriş

Geçmişten günümüze hükümetlerin en önemli gelir kaynağını oluşturması yönüyle, sosyal ve ekonomik anlamda da hükümet amaçlarını gerçekleştirmek için bir politika aracı olarak kullanılması dolayısıyla vergiler büyük bir öneme sahiptir. Başlangıçta vergiler, zora dayanmayan isteğe bağlı bir gelirken kamu hizmetlerinin nitelik ve nicelik anlamında gelişmesi ve merkezi devlet yapılarının kurulmasıyla birlikte zora dayanan olağan bir yükümlülük haline getirilmiştir.

Mükelleflerin vergi sonrasında harcanabilir gelirinde meydana gelen azalış ve vergiyi algılama biçimleri; vergiye karşı sergiledikleri tutum ve davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Mali olayların insan tutum ve davranışları üzerindeki

etkilerini inceleyen araştırma alanı mali psikoloji olarak tanımlanmaktadır. Vergi psikolojisi ise mali psikoloji içerisinde yer alan ve vergi ile ilgili olarak hem bireysel hem de toplumsal psikolojik olayları inceleyen ve araştıran bir alan olarak ifade edilmektedir. Vergi ile amaçlanan hedeflerin önemli ölçüde gerçekleştirilmesi ve vergilemede etkinliğin, vergi uyumunun sağlanabilmesi için mükelleflerin vergiler karşısında gösterdiği tepkilerin nedenlerinin incelenerek çözüm yollarının araştırılması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmamızda konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgular ekseninde vergiye karşı gösterilen nedenler kişisel ve kişisel olmayan faktörler başlığı altında incelenmiştir.

2. Konuyla İlgili Türkiye’de Yapılan Bazı Çalışmalar

Literatürde mükelleflerin vergiye karşı tepkilerinin nedenleri, vergi ahlakı, vergi bilinci gibi vergi psikolojisiyle ilgili birçok çalışma yapılmış ve vergiye karşı tepkilerin farklı nedenleri ortaya konulmuştur. Çiçek ve Sabbağ tarafından 2016 yılında Isparta ilinde yapılan çalışmada; mükelleflerin çoğunluğunun vergiden kaçınmayı rasyonel bir davranış olarak gördüğü, vergiden kaçınmaya yönelik tutum ve davranışlarının özellikle eğitim durumu, yaş, cinsiyet gibi değişkenlerden daha fazla etkilendiği görülmüştür. Demir ve Cigerci 2016 yılında ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, toplumsal vergi bilincinin pozitif yönde oluşmasında özellikle ilköğretim çağında verilecek eğitimlerin son derece önemli olduğu ve bu eğitimlerin mali bağlantı oluşumuna da katkı yaptığını ortaya koymuştur. Ayas ve Saruç tarafından 2015 yılında yapılan çalışmada; İtalya ve Türkiye’nin vergi ahlakının karşılaştırılması yapılmış ve çalışmada her iki ülkenin vergi ahlak skorunun birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Her iki ülkede de kamu kaynaklarının israfı ve algılanan sübjektif vergi yükünün vergi ahlakını en çok etkileyen faktörler olduğu sonucuna varılmıştır. Öz Yalama ve Gümüş 2013 yılında yaptıkları çalışmada Eskişehir ilinde, mükelleflerin vergi kaçırmalarında etkili olan değişkenleri incelemiş ve sonuç olarak vergi oranı, vergi cezaları, vergi denetimleri, vergi ahlakı, vergi sistemi ve demografik bazı değişkenlerin mükelleflerin vergi kaçırma davranışlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Gürler Hazman tarafından 2009 yılında yapılan çalışmada vergi bilincini etkileyen dışsal karakterli etkenler ortaya konulmuş ve elde edilen sonuçlara göre, “şeffaflığın tam olarak sağlanamaması”, “kamusal mal ve hizmet sunumunun yetersizliği”, “politik başarısızlık” gibi etkenlerin de vergi bilinci üzerinde etkileri olduğu tespit edilmiştir. Yine vergi yükü ve vergi denetimlerinin yetersizliğinin de vergi bilinci üzerinde etkileri olduğu tespit edilmiştir. İpek ve Kaynar 2009 ‘da Çanakkale ilinde yaptıkları çalışmada; yükümlülerin vergi uyumu konusunda bireysel ve çevresel bir takım faktörlerden etkilendiği ve olması gerekenle mevcut duruma ilişkin düşüncelerinin farklılık gösterdiği, genel olarak yükümlülüklerin yerine getirilmesini savdukları fakat mevcut durumun vergi uyumunu olumsuz etkilediğini düşündükleri ifade edilmiştir. Cansız 2006 yılında Afyonkarahisar ‘da yaptığı çalışmada ki sonuçlarına göre verginin bir vatandaşlık görevi olduğu düşüncesi kabul edilmiş;

ancak vatandaşların hükümet ve vergi idaresinden birtakım beklentilerinin olduğu ve vergi bilincinin artırılabilmesi için yaşamın her aşamasında vergi konusundaki eğitimin gerekli olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur.

3. Vergi Psikolojisi Kavramı ve Gelişimi

Devletin üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirebilmek, ekonomik ve sosyal anlamda da bir takım amaçları yerine getirebilmek amacıyla kullandığı en önemli mali araçlarından biri vergilerdir. Vergi diğer mali araçlardan farklı olarak; bireylerin üzerinde doğrudan doğruya etkisini hissettiren bir araçtır. Bu nedenle mükelleflerin vergiye olan uyumlarının daha iyi anlaşılabilmesi, verginin mükellefler tarafından benimsenmesi ve vergiye karşı tepkilerin kontrol altına alınabilmesi için bireylerin psikolojisi ve bu psikolojiden kaynaklanan davranışları, yani verginin psikolojik ve sosyal psikolojik yönü üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Vergi psikolojisinin bir disiplin olarak ele alınışı verginin tarihsel süreci kadar eski bir geçmişe sahip değildir. Bu nedenle vergi psikolojisinin gelişimi vergilerin gelişim süreciyle birlikte ele alınmıştır. Vergi başlangıçta ihtiyari bir nitelik arz eden ve kabile ya da devlet başkanlarına çeşitli sebeplerle verilen bir tür hediye ve armağan olarak kabul edilmekteydi. Mükellefler, dini ve ahlaki nedenlerle dayanarak kendi istekleriyle ödedikleri vergileri kralların kabul etmesini şeref olarak karşılamaktaydı. Kamu hizmetlerinin gelişmesi ve derebeyi veya kabilelerin yerine merkezi devletlerin geçmesiyle birlikte verilen hediye, yardım ve mülk gelirleri yetersiz kalmış; vergi belirgin olarak şeklen ve maddeten zora dayanan olağan bir yükümlülük haline dönüşmüştür (Şenyüz, 1995:7). Zora dayanan bu yükümlülüğün mükelleflerin kullanılabilir gelirlerini azaltması ve harcandığı alanlardaki olası verimsiz kullanım algısı gibi nedenler mükelleflerin vergiye karşı tepkilerinin artmasına ve bu tepkilerin şiddetinin değişmesine neden olabilmektedir. Yeni bir vergi yürürlüğe girdiğinde, mevcut vergilerin oranlarında, istisna ve muafiyetlerin kapsamında değişiklik yapılması gibi nedenlerle de vergi yükleri bakımından mükelleflerin gerek şekli gerekse maddi yükümlülüklerini arttırabilmektedir (Öz Yalama ve Gümüş, 2013: 77). Esasen mükelleflerin vergi sonrasında kendi durumlarında meydana gelen değişiklikleri algılama biçimi ve vergiye karşı göstereceği tutum birtakım psikolojik faktörlere bağlı olarak her bir bireyin vergiyi algılamasına

bağlı olarak, farklı tepkiler şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Mali olayların insan tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma alanı olan “davranışsal kamu maliyesi” (behavioral public finance) ya da daha dar anlamda “vergi psikolojisi” (tax psychology) kamu maliyesi alt disiplinleri içerisinde bugüne değin belki de en az gelişme gösteren alanlarından birisi olarak adlandırılan araştırma alanları olmuştur. Vergi ile insan psikolojisi arasındaki ilişkileri analiz eden maliyecilerin başında Alman G. Schmolders gelmektedir. Almanya’da Schmolders etrafında bir grup maliyecinin çalışmaları ile vergi psikolojisi alanında bazı çalışmalar yürütülmüştür. Gerek Avrupa’da, gerekse Amerika’da özellikle 1970’li yıllar sonrasında vergi psikolojisi alanında yapılan çalışmalar giderek artma eğilimi göstermiştir (Aktan, 2012: 14).

Vergi psikolojisi; vergi ile ilgili olarak hem bireysel hem de toplumsal psikolojik olayları inceleyen ve araştıran bir alan olarak ifade edilebilir. Vergilerin alınması zaman zaman yükümlüleri çeşitli davranışlara yöneltebilmektedir. Bu ise vergi ile amaçlanan hedeflerden önemli ölçüde uzaklaşılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca vergi yükümlülerinde meydana gelebilecek davranış değişiklikleri onların önemli ölçüde siyasi tercihlerini de etkileyebilecek düzeye çıkabilmektedir (Şenyüz,1995: 5).

Vergi psikolojisi kamu maliyesinin bir alt dalı olarak “Davranışsal Kamu Maliyesi” içerisinde dar bir anlam ihtiva etmekte ve sadece bireylerin vergiler karşısındaki algı, tutum ve davranışlarını inceleyen bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde çoğu defa vergi psikolojisi yerine mali psikoloji kavramının kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar yakın anlamlı kavramlar da olsa bu iki kavram birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Bu kavramlar arasındaki ilişki ve farklılıklara aşağıdaki başlık altında yer verilecektir.

3.1. Mali Psikoloji ve Vergi Psikolojisi İlişkisi

Mali psikoloji, maliye biliminin alanını genişletmek, mali olayların hukuki, ekonomik ve siyasi yaklaşımlarla incelenmesinin yanında psikolojik olarak da incelenmesini gerekli kılmıştır. Ancak bu şekilde yapılan bir değerlendirmenin toplumsal bilime katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Şenyüz, 1995: 3).

Mali psikoloji, User (1992: 63) tarafından mali olayların bireyler üzerindeki etkileriyle, bireylerin mali araç ve olaylar karşısındaki algı, tutum ve davranışlarının araştırılmasını konu edinen bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır (Taytak, 2010: 498). Mali psikoloji; hem kamu gelirlerine hem de kamu giderlerine karşı vatandaşın sergilediği tutum ve davranışları incelemektedir. Mali psikoloji içinde yer alan vergi psikolojisi ise kişilerin ve grupların vergileri algılayışını, vergilere bakış açısını ve bunlara bağlı olarak gösterdikleri aktif ve pasif tepkileri ifade etmektedir (Güngör Göksu ve Saruç, 2012).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere mali psikoloji vergi psikolojisini de içine alan daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Vergi psikolojisi ise sadece vergi ile ilgili olarak mükellef algılarını ve tepkilerini inceleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Vergi Psikolojisinin Amaçları

Vergi psikolojisinin amaçlarını genel anlamda; vergi uyumunu kolaylaştırma, vergi politikalarını verimli kılma ve toplumsal ilişkileri düzenleme olarak ifade edebiliriz. Bu amaçlar aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Vergi Uyumunu Kolaylaştırma Amacı

Vergi yükümlülüklerinin doğru olarak yerine getirilmesi olarak kısaca tanımlanan vergi uyumu; mali literatürde (tax compliance, taxpayer compliance) beyannamenin verildiği tarihte uygulanan vergi yasaları, yönetmelikler ve yargı kararlarına uygun bir biçimde vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve beyannamenin zamanında ilgili yerlere verilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Vergi uyumundan söz edebilmek için; vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi, gelir düzeltmeleri, yapılan harcamalar, vergi muafiyetleri ve teşvikleri gibi gelirden düşülmesi gereken unsurların doğru olarak yapılması, vergi beyannamesinin zamanında doldurulması ve vergi yükümlülüğünün doğru olarak hesaplanması gerekmektedir (Kaynar Bilgin, 2011: 260; Çiçek vd.,2008: 33).

Birçok araştırmacıya göre vergi uyumu ve vergi ahlakı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Vergi ahlakı vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır. Vergi ahlakının vergi kaçırmanın aksine bireylerin davranışlarını değil tutumlarını ölçen bir kavram

olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla vergi ahlakının, vergi ödemeye yönelik ahlaki bir zorunluluk ya da vergi ödeyerek topluma katkıda bulunma inancı olduğu da düşünülebilir (Kaynar Bilgin, 2011: 261). Bununla birlikte vergi ahlakını oluşturan faktörlerin açık ve kesin olmaması bu konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmaların da vergi uyumuna göre daha sınırlı olmasına neden olmaktadır.

Devletin egemenlik hakkına dayanan ve zorunlu bir parasal yükümlülük olan vergilerin etkin ve sağlıklı bir şekilde tahsil edilebilmesi için, yükümlü ile işbirliği içinde olunması ve yükümlülerin vergiye bakışını etkileyen faktörlerin araştırılması gerekmektedir. Vergi idaresinin yükümlülerle daha sağlıklı ilişkiler kurabilmesi, yükümlülerin vergiye ve idareye bakışının bilinmesi ile mümkün olacaktır (İpek ve Kaynar, 2009: 179).

3.2.2. Vergi Politikalarını Verimli Kılma Amacı

Vergiler devletin kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla kullandığı en önemli gelir kaynaklarından biri olmakla birlikte; devletin ekonomik büyüme ve kalkınma, ekonomik istikrar ve gelir dağılımında adaletin sağlanması için kullandığı en önemli politika araçlarından biridir. Bu nedenle vergi politikalarının etkili bir şekilde uygulanma derecesi devletin amaçlarını gerçekleştirme üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

Vergilerin kendinden beklenen fiskal ve ekstra fiskal amaçların gerçekleştirilebilmesi için vergi politikalarının etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Bunun için mükelleflerin de uygulanan politikalardan memnun kalmasını sağlayacak politikaların seçilmesi gerekmektedir. Bu nedenle mükelleflerin bu politikalara vereceği tepkiler önceden tespit edilmelidir. Devletin vergileri toplamasındaki başarısı, mükellef davranışlarının önceden tahmin edilmesiyle ilgili olduğu kadar, vergi yükümlülerine çeşitli ekonomik çıkarlar sağlanmasıyla da ilgilidir. Vergileme konusunda oluşan olumsuz tepkilerin ortadan kaldırılması için, vergi sisteminde değişikliğe gidilmesi ve eski vergiler yerine daha uygun vergilerin konulması gerekebilmektedir (Cansız, 2006: 116). Fakat burada dikkat edilmesi gereken vergiye tabi olacak yükümlü psikolojisinin araştırılması ve vergi karşısındaki tutum ve davranışlarının öğrenilmesi gerekir.

3.2.3. Toplumsal İlişkileri Düzenleme Amacı

Vergi politikası, devletler tarafından kullanılan en etkin bir maliye politikası araçlarından birisidir. Bu noktada devletin vergi politikalarıyla ilgili yapacağı düzenlemelerin toplumsal yapı ile uyum içerisinde olması ve toplumun bu konuda devlete olan siyasi güveninin sağlanması önemlidir (Demircan, 2004: 533). Devletin uyguladığı vergi politikalarının vatandaşlara yüklediği yükümlülüklerin toplum içinde bazı sınıf ve gruplar tarafından daha ağır bir şekilde hissedilmesi, bireyler arasındaki gelir dağılımının bozulmasına ve toplumsal barışın da zarar görmesine neden olabilmektedir. Çünkü kendilerini daha ağır bir vergi yükümlülüğü altında hisseden veya öyle olduğunu düşünen gruplar devlete ve diğer sınıflara karşı cephe alabilmektedir (Şenyüz, 1994: 13). Sosyal açıdan barış içinde bir toplumun oluşturulması amaçlanıyorsa vergi psikolojisine ilişkin politikalara ağırlık verilerek gelir dağılımında adaletli bir yapı oluşturabilecek politikalara ağırlık verilmelidir.

4. Vergiye Karşı Davranışları Etkileyen Faktörler

Vergiye karşı davranışları etkileyen faktörler; kişisel (Subjektif) ve kişisel olmayan (Objektif) faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır.

4.1. Kişisel Faktörler

Bu faktörler kişiden kişisel farklılık gösteren subjektif faktörlerdir. Aşağıda bu faktörleri kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Vergi Ödeme Gücü ve Bireysel Vergi Yükü

Türkiye’de vergilerin temel dayanağını Anayasa’nın 73. Maddesi oluşturmaktadır. Anılan maddenin birinci bendinde; herkesin, kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğu ifade edilmektedir. Anılan maddenin devamında ise vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu ifade edilmektedir (<http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.maddeler?p3=73>).

Vergilendirmenin adaletli bir şekilde yapılabilmesi için öne sürülen yaklaşımlardan biri olan ödeme gücü ilkesi, mükelleflerin ödeme güçlerini temel alarak, ödeme gücü yüksek olanlardan daha yüksek düşük olandan düşük vergi alınmasını ifade

etmektedir. Mükelleflerin ekonomik, sosyal ve psikolojik durumlarının farklı olması vergilemede adalet ilkesinin uygulanmasını güçleştirmektedir. Toplumun yüksek gelir grubunu oluşturan kesiminin marjinal tasarruf eğiliminin marjinal tüketim eğiliminden fazla olması; düşük gelir grubunun ise marjinal tüketim eğilimlerinin marjinal tasarruf eğiliminden fazla olması ve zorunlu tüketime ayrılan fonları bütçelerinde daha geniş bir yer kaplaması; düşük gelir grubunu daha ağır bir vergi yükü altında bırakmaktadır. Özellikle zorunlu tüketim üzerinden alınan vergilerin arttırılması düşük gelir gruplarında daha sert bir tepkiyle karşılanmaktadır.

Genel anlamda azalan gelirin birey üzerinde memnuniyetsizlik biçiminde ortaya çıkardığı refah kaybı olarak ifade edilen vergi yükü de (Şenyüz, 1994: 14) mükelleflerin vergiye karşı tepkilerinin artmasına neden olabilmektedir.

4.1.2. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı kişilerin vergilerini ödemeye iten içsel bir etken olarak ve vergilerini ödemek için bireylerin razılığı ya da ahlaki yükümlülüğü şeklinde ifade edilmektedir (Torgler, akt. Gökbunar, Selim ve Yalınkaya, 2008: 7).

Vergi ahlâkını şekillendiren en önemli hususlardan birisi, vatandaşların devleti, siyasal iktidarı ve vergi yönetimini algılama biçimleridir. İnsanlar, diğer birçok sosyal ve ekonomik konuda ahlâklı davranmalarına rağmen devlete, siyasal iktidara, vergi yönetimine veya benzeri merkezi birimlere karşı olumsuz bir tutum taşıyorlarsa, vergiler açısından ahlâklı davranışlar içinde olmayabilirler. Bu nedenle, ülkede vergi ahlâkının tesis edilmesi için öncelikle vatandaşlara devletin ve kurumlarının iyi anlatılması ve içsel kabulünün sağlanması gerekmektedir (Tosuner ve Demir, 2007: 14).

4.1.3. Eğitim Durumu

Yapılan çalışmalarda genel olarak, eğitim düzeyinin yüksekliğinin vergiye uyumu kolaylaştırdığı; öğrenim düzeyi yüksek olan mükelleflerin yasaları daha kolay algıladıkları ve bu sayede de yapılan değişikliklere daha çabuk uyum sağladıkları, vergilerin ekonomik ve sosyal işlevleri konusunda daha bilinçli oldukları ve vergi kaçırma eğilimlerinin daha düşük seviyelerde olduğu görülmüştür (Çiçek ve Sabbağ, 2006:47).

Kişilerin eğitim durumu, bireylerin vatandaşlık bilinci ve devlete olan sorumluluk duygularını

arttırarak vergilerin kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi, vatandaş olma şuuru üzerinde etkili olarak mükelleflerin vergiye karşı gönüllü uyumunun sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

4.1.4. Devlete Olan Bağlılık

Mükellef ve devlet arasındaki ilişki bir psikolojik sözleşme/ilişki olarak görülmekte ve bu da güçlü duygusal bağlar ve sadakati gerektirmektedir. Psikolojik sözleşmede beklenen, işbirliği olmak ve burada da güven önemli bir rol oynamaktadır (Gencel ve Kuru, 2010: 20). Mükelleflerin devletin uygulamış olduğu politikalarla ilgili düşünceleri onların vergiye gönüllü uyum derecelerini etkilemektedir. Bu anlayışa göre, vergi ödemeyi bir vatandaşlık görevi olarak algılayan mükellef vergisel yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda daha istekli olacaktır. Çünkü vergisel yükümlülüklerini eksiksiz ve zamanında yerine getiren mükellef devlete olan bağlılığını göstermiş olacaktır. Devletin politikalarını desteklemeyen ve ona güvenmeyen bir bireyden vergisini tam olarak ve istekli bir şekilde ödemesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır (Tanzi & Parthasarathi, akt. Tuay ve Güvenç, 2007: 25).

4.1.5. Siyasal İktidara Bakış Açısı

Mükelleflerin siyasi iktidara olan tutumu vergiye karşı davranışlarını olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Seçimle iktidara gelen siyasi partiler, kendilerine oy vererek desteklemiş veya desteklememiş olsun alacakları kararlar, herkesi zorunlu olarak bağlayacağından, vatandaşlar siyasi iktidarı elinde bulunduranlara karşı bir tutum içerisine girebileceklerdir. Bu tutumun olumlu olması halinde, vergi ve benzeri kararlarına destek vererek olumlu bir tavır takınabilecekleri gibi; siyasi gücü elinde bulunduranların, aldıkları kararları benimsememeleri ve siyasi iktidara karşı oluşlarına göre, aldıkları veya alacakları kararlara tepki olarak, onların etkilerinden kurtulmaya çalışarak vergi vermeme veya kaçınma söz konusu olabilecektir (Çataloluk, 2008: 220).

Yapılan çalışmalarda kamuoyunda oluşan genel politik güven duygusunun, vergiye gönüllü uyum ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve özellikle hükümete duyulan güvenin vergiye uyumu etkilediği yönünde bulgular bulunduğu belirtilmektedir (Gürler Hazman, 2009: 55).

4.1.6 Aile Yapısı ve Anlayışı

Aile içerisinde kişi başına düşen gelir de yükümlünün vergiye yönelik davranışlarını etkileyebilecektir. Kişinin geliri sabit kaldığı düşünülürken ailede fert sayısını artması ya da bekâr bir kişinin evlenerek elde ettiği geliri paylaşmak durumunda kalması ailede harcanabilir geliri düşüreceğinden vergiye karşı direnci arttırabilecektir. Bu nedenle mükelleflere aile ölçeği göz önünde bulundurularak yapılacak olan düzenlemeler bu tepkileri aza indirmeye yardımcı olacaktır.

4.1.7. Yükümlülerin Diğer Yükümlüler Hakkındaki Görüşleri

Yükümlünün diğer yükümlülerin vergisel durumlarıyla ilgili bilgiye sahip olmaları kendilerini diğer vergi yükümlülerine karşılaştırarak vergi baskısının yüksekliği hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. Özellikle, yükümlünün kendisiyle aynı sosyo-ekonomik grupta olanların düşük vergi ödediklerini öğrenmesi, vergiyi daha çok hissetmelerine ve buna bağlı olarak da tepkilerinin sertleşmesine neden olmaktadır (Şenyüz, 1994:40-41).

4.1.8. Yükümlünün Mesleği, Şahsi Özellikleri ve Dini Faktörler

Mükelleflerin ait oldukları meslek grubu, vergiye karşı tutumlarını belirleme de önemli bir rol oynamaktadır. Vergileri başkalarına yansıtarak bundan bir ölçüde kurtulabilen meslek grupları olduğu gibi böyle bir imkânı bulunmayan mükellefler ağır bir vergi yüküyle karşılaştığında; zahmetlice ve zor şartlarda elde ettikleri gelirlerinden vazgeçerek çalışmamayı tercih edebilmektedir (Çataloluk, 2008: 221). Örneğin; ticari kazancı üzerinden gelir vergisi ödemek zorunda kalan mükellefler ödedikleri vergiyi fiyatlara yansıtarak bu yükten kurtulabilmektedir. Diğer taraftan mesai saatlerine bağlı olarak çalışan, ücret geliri elde eden mükellefin bu vergiyi yansıtması pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle diğer meslek gruplarına göre zaman zaman vergi yükünü daha fazla hissedebilmektedir.

Yükümlünün mesleğinin yanında yaşı da vergi vermede önemli bir etmendir. Özellikle genç yaştaki bireylerin gelirlerinin büyük bir kısmını tüketime ayırmak eğiliminde olduğu 25-;30 yaş grubunda henüz yüksek gelire sahip olmamalarından ve aile kurup daha yüksek bir

hayat standardına kavuşma isteğinden dolayı vergiye karşı isteksizce davranabileceklerdir. İleri yaş düzeyinde bulunan bireyler ise belirli bir hayat seviyesine ulaştıkları için ve yüksek bir hayat standardı beklentisi içine girmediklerinden dolayı vergiye karşı sert bir tutum göstermemektedirler (Çataloluk, 2008: 221).

Vergi ahlakı açısından bakıldığında dini inançlar yükümlülerini vergiye karşı uyumlu davranmalarını hususunda içsel olarak motive eden çok önemli bir araç olarak görülmekte ve din ile ahlâk arasında çok yakın bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Gerek semavi dinler gerekse diğer dinler, toplumların ahlaki normlarının oluşumunda önemli birer kaynak olmuşlar ve pek çok ahlâk kuralı dini motiflerle emredilmiştir. Bu nedenle, ahlâk gibi soyut ve sonradan öğrenilen bir olguyu incelerken, dini inançların üzerinde özenle durmak gerekmektedir. Özellikle içinde yaşadığımız İslami toplum açısından bakıldığında, ahlaki normların büyük bir kısmının bizzat İslâm dini tarafından emredildiğini müşahade etmek mümkün görülmektedir (Tosuner ve Demir, 2009: 8).

Dini inançlarına bağlı olan bir mükellef, dini kurallara göre alınacak vergilere karşı olumlu bir tavır sergiler. Vergiler mensup olunan dinin bir ödevi olarak kabul edileceğinden büyük bir bağlılıkla yerine getirilecektir. Dinin gereği olarak kabul edilmeyen vergilerin, dindar bir yükümlümce, kolaylıkla kabul edilmeleri mümkün görülmemektedir (Şenyüz, 1994: 48).

Mükellefin vergiye karşı davranışlarını etkileyen unsurlar değerlendirildiğinde aslında en önemli unsurlardan biri olarak din olgusunun karşımıza çıktığını görmekteyiz. İnanç kişilere tamamen bir teslimiyet yüklediğinden inancın gerektirdiği birtakım kaideler kişilerce kolaylıkla benimsenmektedir. Bu açıdan bakıldığında vergileri de devletin sunmuş olduğu hizmetlerin bir karşılığı olarak görebilen ve devlete güvenen mükellefler, vergiyi vicdani bir sorumluluk olarak görerek vergi ödemeyi kendine bir ödev bileceklerdir.

4.1.9. Kamu Hizmetlerinin Yükümlü Tercihleriyle Örtüşmesi ve Kamu Gelirlerinin Etkin Kullanımı

Devletin temel görevi vatandaşlara gerekli olan hizmeti sunmaktır. Bu hizmetleri yerine getirirken en önemli finansman kaynaklarından biri vergilerdir. Devletin toplanan vergileri vatandaşların beklentilerinin dışında kullanması

vergiiye karşı olumsuz davranışları da beraberinde getirmektedir. Ödenen vergilerle, yararlanan kamu hizmetlerinin yükümlü bakımından eşdeğerli olmayışı, vergiden kaçınmanın psikolojik etkenlerinden birini oluşturmaktadır.

Vergi uyumu açısından, vergileme yetkisini elinde tutan ve toplanan gelirleri kullanan siyasal otoritenin mükelleflerle nasıl algılandığı son derece önemlidir. Bireylerin ödedikleri vergilerin kendilerine kamu hizmeti olarak sunulmak yerine faklı amaçlar için kullanıldığını hissetmesi onların vergi ödemeyi gereksiz olarak görmesi sonucunu doğurabilecektir (Tuncer, 1997: 114).

4.2. Kişisel Olmayan Faktörler

Mükellefin şahsi durumundan kaynaklanmayan, tamamen dış etkenlerden kaynaklanan faktörlerdir. Bu faktörleri üç ana grupta toplamak mümkündür. Bu faktörler aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

4.2.1. Vergi İdaresi ve Vergi Mevzuatından Kaynaklanan Faktörler

Vergi idaresinin etkin bir biçimde çalışmaması, mükelleflerin vergiiye karşı tutum ve davranışını etkileyen bir diğer faktördür. Etkin bir vergi idaresinin vergi ile ilgili ödevlerini yerine getirmeyen mükellefleri vakit geçirmeksizin yakalayıp cezalandırması, diğer mükelleflerle devleti barışık tutarak vergiiye gönüllü uyumu olumlu yönde etkilemektedir (Taşkın, 2010: 72). Bunun yanında mükelleflerin vergiiye karşı gönüllü uyumunun sağlanması için vergiiyle ilgili mevzuatın açık, sade ve anlaşılır olması gerekmektedir. Vergilerin çok sayıda olması ve bu vergilerle ilgili kanunların karmaşık ve uzun olması mükellefler üzerinde bir yük oluşturmaktadır. Bu durum mükellefi vergiden kaçınmaya ve vergi kaçaklığına sevk edebilmektedir.

Mükelleflerin vergi ile ilgili işlemlerini gerçekleştirirken idareden bazı konularda vergi idaresinden ilgi ve destek bekleyebilirler. Vergi idaresinin, mükellef ile mümkün olduğu kadar diyalog kapılarını açık tutması ve beklentilerini belirlemeye çalışması önemlidir. Mükelleflerin, müşteri odaklılık kavramı çerçevesinde neyi istediklerini öğrenebilmek için gerekli soruların sorulması ve sağlıklı bir iletişimin kurulması ve kaliteli bir hizmetin sunulması şarttır (Ay, Şahin ve Soylu, 2010: 275). Böylece aklında soru işaretleri kalmayan ve vergiiye ilgili yeterli düzeyde bilgiye

sahip olan mükelleflerin vergiiye bakış açısı ve uyumu daha pozitif olabilecektir.

4.2.2. Siyasal Yapıdan Kaynaklanan Faktörler

Vergi politikalarının belirlenmesinde halkın kollektif kararlara katılımı ve verginin alındığı dönemin içinde bulunduğu özellikler mükelleflerin vergiiye karşı davranışları üzerinde etkili olmaktadır.

Vergi yönetimine ilişkin kararların otoriter ve demokratik olmak üzere, iki yönetim biçimine uygun olarak alınması; halkın vergi politikalarına katılımının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Otoriter rejimlerde kollektif kararlara, tek bir kişi ya da onun temsilcisi egemen durumdadır ve bu yönetim biçiminde seçim olmadığı için, bireylerin kararlara ilişkin tercihleri dikkate alınmamaktadır. Demokratik yönetimlerde ise halk seçim yoluyla vergi politikalarını etkileyebilmektedirler. Siyasal yönetim biçiminin meşruiyeti, demokrasinin temel araçlarının (katılımcılık, yerinden yönetim vs.) uygulanma düzeyi gibi siyasal faktörlerin vergi ödeme/ödememe tercihleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Örneğin, eski mutlak monarşilerde ve despotik rejimlerde “temsilsiz vergileme”ye (taxation without representation) karşı halkın gösterdiği tepkiler ve isyanlar bu konuda örnek verilebilir. Her iki yöntem karşılaştırıldığında halkın yönetime katılmasını mümkün kılan demokrasilerde mükellefin vergiiye gönüllü uyumunu daha kolay bir şekilde sağlamanın mümkün olacağı söylenebilir (Şenyüz, 1994: 81-82; Aktan, 2012: 20).

4.2.3. Ekonomik Konjonktürden Kaynaklanan Faktörler

Siyasi organlar bazen hedeflerin gerçekleştirilmesi için birtakım mali illüzyonlar (Fiscal illusion) kullanılabilmektedir. Bu illüzyonlar pozitif veya negatif olabilmektedir. Örneğin, yapılan politikalara inandığımızda yapılan bir kamu harcaması bir problemin çözümüne veya sosyal refaha katkı sağlayabilirse bu pozitif bir illüzyon olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan negatif mali illüzyonlar mükellefler onu görmediklerinde ve bir verginin gerçek yükünü ya da kamusal borcun toplam yükünü hissetmediklerinde ortaya çıkar (Tanzi, 2011: 156). Hükümetler vergi artışlarının mükellefler üzerinde yaratacağı hoşnutsuzluğun potansiyel bir seçmen desteği

kaybını gündeme getireceğini bildiğinden sık sık mali illüzyonlara başvurmakta ve kamu harcamalarının finansmanında kamu harcamalarının gerekliliğini olduğundan, faydasını da gerçekleştirdiğinden daha yüksek göstermekte ve kamu harcamalarını ihmal edilme ihtimali yüksek dolaylı vergilere dayanan bir sistem tasarlayarak finanse etmektedir. (Seçilmiş ve Didinme, 2016:218).

Ekonomide meydana gelen istikrarsızlıkları gidermek, devletin en önemli ekonomik amaçlarından birisidir. Bu amaca ulaşmak için devletin kullandığı en önemli politika araçlarından biri de vergilerdir. Ekonominin içinde bulunduğu enflasyon, deflasyon ya da stagflasyon olgularına bağlı olarak yükümlülerin reel gelirlerinde meydana gelen değişimleri algılamaları, vergi yükünü farklı derecelerde hissetmelerine ve bu nedenle vergiye karşı farklı tepkiler vermelerine yol açabilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplum olarak yaşamının bir gereği olarak, devletin egemenlik hakkına dayanarak elde ettiği en önemli gelir kaynaklarından biri vergilerdir. Verginin diğer gelir kaynaklarından en önemli farkı karşılıksız olması ve zora dayanmasıdır. Bu özelliği nedeniyle ve bir takım kişisel ve çevresel faktörlere bağlı olarak mükellefler tarafından tepkiyle karşılanabilmektedir. Fakat bu tepkiler mükelleflerin vergiyi nasıl algıladığına bağlı olarak farklılaşmaktadır. Verginin kendisinden beklenen mali, ekonomik ve sosyal fonksiyonları yerine getirebilmesi için mükellefler tarafından doğru bir şekilde algılanması ve mükellefin vergiye gönüllü uyumunun sağlanması gerekmektedir. Vergi uyumundan söz edebilmek için; vergiye tabi maddi ve şekli yükümlülüklerin kanunlara uygun olarak doğru bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunun da büyük ölçüde sağlanması mükelleflerin vergiye karşı davranışlarının altında yatan sebeplerin incelenmesiyle mümkün görülmektedir.

Mükelleflerin vergi karşısındaki davranış ve tutumları inceleyen vergi psikolojisi kavramı vergi kadar eski bir kavram olmamakla birlikte günümüzde birçok ülke tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Vergi psikolojisiyle ilgili yapılan araştırmaların birçoğunda mükelleflerin vergiye karşı gösterdikleri tepkilerin nedenleri incenmiş ve bu tepkilerin temel nedenleri olarak ödeme gücü, vergi yükü, vergi ahlakı, eğitim durumu, devlete duyulan güven siyasal otoriteye bakış açısı gibi bir takım kişisel faktörler; vergi idaresinden

kaynaklanan sıkıntılar, siyasal yapıdan kaynaklanan sıkıntılar, vergi mevzuatının karışıklığı, ekonomik konjonktür gibi çevresel faktörler ortaya konulmuştur.

IMF 'nin 2015 yılında, vergi idarelerinin mükelleflerin vergiye gönüllü uyumuyla ilgili olarak karşılaştığı sorunları ele aldığı çalışmada da; özellikle artan gelir ihtiyaçlarıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerde vergiye gönüllü uyumun sağlanması konusunun önemine dikkat çekilmiştir. Bu noktada uyumsuzlukların nedenlerinin ölçülmesi ve analiz edilmesi vergiye gönüllü uyumun sağlanmasında atılacak en güçlü adımlardan biri olduğu, krizden en çok etkilenen ülkelerdeki uyumsuzluğun belirginleştiği ifade edilmiş ve ülkelerin kendi performanslarını değerlendirirken diğer ülke performanslarıyla kıyaslama yapmasının uyum sorunlarını azaltabileceğine vurgu yapılmıştır. (IMF, 2015). Verginin kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi; onu ödeyen mükellefin vergiye gönüllü uyumunun sağlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu açıdan, vergi kaçırma caydırıcı ve uyumu kolaylaştırıcı gelir idaresi uygulamalarına daha fazla ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Aktan, C.C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı. Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, Ocak., 14-22.
- Ay, H.M., Şahin, Ü. ve Soylu, H. (2010). Mükellef İle Vergi Dairesi İlişkilerinde Yönetişimin Rolü Ve Karaman İli Örneği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı.1, 271-288.
- Ayas, I. ve Saruç, N.T. (2015), Vergi Kültürü Ve Vergi Ahlakı : İtalya- Türkiye, AKÜ İİBF Dergisi-Cilt: XVII Sayı: 2 Yıl: Aralık, s.179-188.
- Cansız, H. (2006). Vergi Mükelleflerinin Vergiyi Algılama Hakkındaki Görüşleri: Afyon Karahisar İli Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı.2.
- Çataloluk, C. (2008). Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 212-228.
- Çiçek H.; Karakaş, M. ve Yıldız A. (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama Ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Çiçek, S. ve Sabbağ, J. (2016), Mükelleflerin Vergiden Kaçınma Algısı ve Demografik Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Isparta Örneği, Sosyoekonomi, , Vol. 24(28), 43-64.
- Demircan Siverekli E. (2004). Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları. 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, 10-14 Mayıs.

- Demirci, İ.C. ve Çiğerci, İ. (2016), Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Ampirik Bir Çalışma, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:23, Sayı:1, s.127-143.
- Gencil, U.ve Kuru, E. (2010). Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Sayı.20, 29-60.
- Gökbunar, A.R, Selim, S.ve Yalınkaya, H. (2008).Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma., *Ekonomik Yaklaşım*, Sayı.63, 69-94.
- Güngör Göksu, G.ve Saruç N. T. (2012), Türkiye'de Vergiye Uyum: Mülakat Çalışması, <http://www.mevzuatdergisi.com/2012/08a/01.htm>, (Erişim: 06.03.2015).
- Gürler Hazman, G. (2009). Vergi Bilincini Etkileyen Muhtemel Dışsal Etkenlerin Lojistik Regresyon Analizi ile Tespiti. *Akademik İncelemeler*, Sayı.1, 53-71.
- IMF (2015), Current Challenges In Revenue Mobilization: Improving Tax Compliance, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2015/020215a.pdf>, (Erişim: 20.05.2016).
- İpek, S. ve Kaynar, İ. (2009), Vergiye Gönüllü Uyum" Konusunda Çanakkale İlineYönelik Ampirik Bir Çalışma, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:16 Sayı:1,Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa.
- Kaynar Bilgin, H. (2011), Vergi Ahlakının Teorik Çerçevesi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, 2011, s.259-278.
- Öz Yalama, G. ve Gümüş E. (2013), Vergi Kaçırma Eğilimini Etkileyen Faktörler: Eskişehir'den Bulgular, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20, s.77-97.
- Seçilmiş, E. ve Didinmez, İ. (2016), Vergi Reformlarının Davranışsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *bilig*, Sayı 77, s.203-232.
- Şenyüz, D. (1995). *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*. Bursa.
- Tanzi, V. (2011). *Government Versus Markets: The Changing Economic Role of the State*, United States of America: Cambridge University Press, , ISBN 978-1-107-09653-0 Hardback.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı mükellef Tepkileri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 54. Seri, İstanbul.
- Taytak, M. (2010). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma. *Maliye Dergisi*, Sayı.3, 496-512.
- Tosuner, M. ve Demir, İ.C. (2007). Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı.3, 1 – 20.
- Tosuner, M ve Demir, İ.C. (2009). Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.1, 1-15.
- Tuay, E. ve Güvenç, İ. (2007). Türkiye' de Mükelleflerin Vergiye Bakışı. Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51 •Kasım.
- Tunçer, M. (1997). Hükümet Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı.2, 107-128.
- <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.madde ler?p3=73>, (Erişim: 20.03.2016).